

Kowalska, Krystyna

Dział Historii Zoologii w Instytucie Zoologicznym PAN

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 8/2, 324-328

1963

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

napisaną na zlecenie Zakładu p.t. *Historia przemysłu lokomotywowego w Polsce (technika produkcji lokomotyw)*. W dyskusji, która następnie się rozwinęła, brali udział wszyscy zebrani: prof. K. Zembrzuski oraz inż. inż.: R. Kalinowski, L. Panz, W. Pietruszko, K. Sielecki, W. Wysłouch. Stwierdzono, że bardzo celowe jest opracowanie historii przemysłu lokomotyw w Polsce właśnie obecnie, kiedy pewna grupa ludzi pamięta całość jego dziejów. Ustalono kierunki i wytyczne dla koniecznych uzupełnień pracy inż. Dąbrowskiego (głównie w zakresie prac konstrukcyjnych oraz najnowszych metod produkcji) oraz formę współpracy pomiędzy uczestnikami zebrania. Wysłuchano również konkretne propozycje rozszerzenia tej współpracy na większą liczbę osób. Można sądzić, że przy dalszej pomocy Zakładu Historii Nauki i Techniki akcja ta może przynieść pozytywne rezultaty.

Bolesław Orłowski

PRACA DOKTORSKA O RZECIE KAMIENNEJ

Dnia 19 grudnia 1962 r. na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej odbyła się obrona pracy doktorskiej mgr inż. arch. Andrzeja Reya na temat *Rzeka Kamienna*.

Doktorant za przedmiot pracy doktorskiej wziął Kamienną jako rzekę od dawna związaną z hutnictwem żelaza. Oparł się on na dokumentach, które zachowały się w terenie, a obrazują współdziałanie energii wód płynących w rozwoju tego hutnictwa. Mgr Rey dokonał wielkiej pracy, przeprowadzając z tego punktu widzenia inwentaryzację Kamiennej oraz wszystkich jej dopływów. Referent wysunął ciekawe wnioski o możliwości restytucji większości przeważnie nie istniejących już spiętrzeń, przy czym w tej akcji można by powiązać wiele aspektów społecznych: zabezpieczenie przed powodzią, tworzenie ośrodków sportu i wypoczynku, zapewnienie wody dla miast i osiedli. Mgr Rey sugerował nawet restytucję kanału spławnego.

Praca, której promotorem był prof. Juliusz Żórawski, uzyskała wysoką ocenę.

Mieczysław Radwan

WYSTAWA „ŚMIGŁOWCE“

W okresie od 1 sierpnia do 30 września 1962 r. była otwarta w Warszawie, na terenie parku przed Pałacem Kultury i Nauki wystawa *Śmigłowce*. Zorganizowało ją Muzeum Techniki i Inspektorat Lotnictwa Wojska Polskiego.

Wystawa miała na celu przedstawienie typów polskich i radzieckich śmigłowców oraz zapoznanie z ich konstrukcją i zastosowaniem. Pewnego rodzaju wstępem był zarys dziejów śmigłowców, w którym m.in. wspomniano o pierwszych, polskich próbach w tej dziedzinie, przeprowadzonych w latach 1907—1908 przez Czesława Tańskiego.

J.J.

DZIAŁ HISTORII ZOOLOGII W INSTYTUCIE ZOOLOGICZNYM PAN

Instytut Zoologiczny PAN w Warszawie istnieje wprawdzie pod obecną nazwą zaledwie od 1952 r., ma jednak za sobą długą historię rozwojową. Jest to dawne Państwowe Muzeum Zoologiczne (1919—1952), które z kolei powstało z połączenia

dwoch instytucji: Gabinetu Zoologicznego założonego w 1818 r. przy ówczesnym Królewskim Uniwersytecie Warszawskim oraz otwartego w 1887 r. Muzeum Branickich. Ponieważ zaś Muzeum Branickich na ul. Frascati było w pewnym sensie tajną kontynuacją Gabinetu Zoologicznego, któremu w latach osiemdziesiątych groziło bądź rozparcelowanie zbiorów, bądź też zmiana profilu naukowego, Instytut Zoologiczny PAN będzie w roku 1968 obchodził 150-lecie istnienia.

Jest oczywiste, że tego rodzaju instytucje, wywodzące się bezpośrednio z tradycji dawnych muzeów zoologicznych, są już z natury rzeczy wielkimi archiwami zoologii i równocześnie historii zoologii. Gromadzone w nich zbiory przechowuje się, konserwuje i udostępnia specjalistom jako materiał porównawczy do prac z dziedziny systematyki, taksonomii, faunistyki, zoografii. Znajdują się tu również unikalne typy opisowe — okazy, na podstawie których opisano nowe gatunki zwierząt.

Ale zbiory naukowe zoologiczne mają inną jeszcze wartość. Są one świadectwem włożonej w nie pracy wielu pokoleń naukowców. Dla współczesnego systematyka nie mają wartości naukowej pierwsze, pochodzące z końca XVIII w. zbiory Gabinetu Zoologicznego. Są to wypchane ryby, ptaki, ssaki, pięknie osadzone na politurowanych podstawkach szkielety koralu rafotwórczych, gąbek, muszle przeważnie egzotycznych mięczaków morskich. Wywodzą się one w czasów osiemnastowiecznej „mody na przyrodę“, gdy to pewnego rodzaju legitymacją przynależności do Wieku Oświecenia było posiadanie wspaniałego gabinetu historii naturalnej i pięknie oprawnych woluminów dzieł naukowych — głównie filozoficznych i przyrodniczych. Ale w dobie systematyki linneuszowskiej, masowego opisywania nowych gatunków na podstawie cech zewnętrznych, były to zbiory jak najbardziej naukowe. Na nich głównie, jak również na identycznych zbiorach zwiedzanych przez siebie muzeów zagranicznych, opierał się założyciel Gabinetu Zoologicznego profesor Feliks Paweł Jarocki (1790—1865), suchy, dogmatyczny systematyk, niemniej jednak — uczony na ówczesnym europejskim poziomie, gdy w swoich podręcznikach dawał pewien twórczy wkład do systematyki linneuszowskiej i polemizował, czasem udatnie, z uczonymi nawet tej miary co Cuvier, choć ten ostatni opierał się w diagnozach gatunkowych na cechach anatomicznych.

Dziś, gdy zmieniły się cele, a w związku z tym i metody badań taksonomiczno-morfologicznych oraz faunistycznych i wymagana jest inna dokumentacja zbiorów naukowych, kolekcje tego rodzaju mają już wartość jedynie historyczną. Ale wartość historyczna jest również wartością naukową. Zbiory takie — to nie tylko historyczny przegląd celów i metod zoologii systematycznej i faunistyki w ich kolejnych etapach rozwojowych, ale również świadectwo wkładu naszego do nauki.

Nic też dziwnego, że w tego rodzaju instytucjach zoologicznych gromadziły się również pewne materiały rękopiśmienne, w pewnym sensie integralnie związane ze zbiorami zoologicznymi — rękopisy prac, notatki odręczne, korespondencja naukowa, katalogi zbiorów itp. Bywały one potrzebne na codzień, zwłaszcza w odniesieniu do zbiorów z XIX w., posiadających bardzo niepełną, z punktu widzenia dzisiejszych potrzeb, dokumentację naukową. W rękopisach kryły się często do-kładniejsze dane, obserwacje biologiczne, wyniki hodowli, czasem etykieta przy okazji miała jakiś szyfr znany tylko zbieraczowi, a rozwiązanie tego szyfru dawały rękopisy.

Klasycznym przykładem może tu być kolekcja entomologiczna Antoniego Wagi (1799—1890), która wraz z innymi jego zbiorami jak również bogatym archiwum obejmującym korespondencję i rękopisy z lat 1820—1890 znajduje się w Zakładzie Zoologii Systematycznej PAN w Krakowie (archiwum rękopiśmienne i korespondencja, jako materiał do dziejów zoologii w ośrodku warszawskim, zostało uprzejmie wypożyczone do zinventaryzowania i wykorzystania Działowi Historii Zoologii). Ten nestor entomologii stosowanej i równocześnie dużej miary humanista

pozostawił olbrzymi materiał w postaci zbiorów pochodzących z Europy i północnej Afryki. Etykiety przy okazach są jednak bardzo ogólnikowe. Odnalezione w rękopisach dzienniki podróży oraz notatki odręczne pozwoliły na bardzo szczegółowe zrekonstruowanie *curriculum vitae* Wagi oraz dokładnych (aż do dnia) dat pobytu w różnych krajach i okolicach, a nadto znalazło się w nich wiele obserwacji biologicznych i notatek dotyczących bliższych okoliczności zbierania poszczególnych okazów. W ten sposób za kilka lat zbiór zyska dokumentację, która spełni wiele dezyderatów współczesnej metodyki zbierania materiałów zoologicznych.

Przy tej okazji warto wspomnieć, że archiwum Antoniego Wagi ma również inną, znacznie większą wartość dla historii zoologii. Jego obfita korespondencja z naukowcami polskimi i zagranicznymi, zwłaszcza z mało nam znanej źródłowo pierwszej połowy XIX w., wypełnia dużą lukę w wiadomościach o kontaktach naszej zoologii z zoologią światową, rzuca nowe światło na próby organizacji życia naukowego w ośrodku warszawskim w okresie braku uczelni wyższych, na organizację planowych badań fauny polskiej, na ściślejszą niż w drugiej połowie tego wieku więź z potrzebami praktyki.

Nie jest więc dziwne, że idea gromadzenia materiałów rękopiśmiennych znalazła wyraz już w 1928 r. w statucie Państwowego Muzeum Zoologicznego, który zalecał gromadzenie materiałów także do historii zoologii. Niestety jednak archiwum Muzeum, które zawierało dokumenty od 1818 r. padło jesienią 1944 r. ofiarą systematycznego wypalania Warszawy przez wojska hitlerowskie.

W roku 1945 praca zaczęła się więc właściwie od podstaw. W pierwszym etapie stworzony już podczas okupacji Ośrodek (później Dział) Dokumentacji Naukowej zajął się głównie zbieraniem materiałów do bibliografii zoologicznej okresu międzywojennego oraz do życiorysów zoologów zmarłych i pomordowanych w okresie okupacji. Materiały te, w formie maszynopisów, znajdują się w archiwum i są wykorzystywane przez zoologów i historyków zoologii. Potem jednak Dział, ograniczony do jednego pracownika, był przez lat kilka głównie tylko składnicą przypadkowo napływających akt. Stanowił on mimo to zawiązek przyszłego centralnego w pewnym sensie ośrodka dokumentacji i informacji z zakresu historii zoologii.

Nowy etap rozwojowy rozpoczął się w 1954 r., co nie było bynajmniej rzeczą przypadku. Wynikało to logicznie z działalności Komitetu Historii Nauki PAN, który rozpoczął akcję planowych badań nad tą dość, w Polsce do tego czasu, zaniedbaną dziedziną. Instytut Zoologiczny PAN był już w owym okresie przygotowany do realizacji na odcinku zoologii zadań postawionych przez Sekcję Historii Nauk Przyrodniczych Komitetu. Złożyła się na to omówiona na wstępie specyfika tej instytucji, posiadanie zbiorów zoologicznych i rękopiśmiennych oraz zaplecze w postaci centralnej biblioteki zoologicznej, która gromadzi największy w Polsce specjalistyczny księgozbiór z tej dziedziny. Obsada personalna Działu wzrosła do pięciu osób, a nowy statut Instytutu Zoologicznego PAN z września 1962 r. jako jedno z jego zadań wymienia gromadzenie i opracowywanie materiałów z historii zoologii w Polsce. Równocześnie w tymże statucie zostaje z dawnego Działu Dokumentacji Naukowej stworzony Dział Historii Zoologii.

Obecnie dział ten obejmuje następujące pracownie: rękopisów (z obsadą dwuosobową), informacji i bibliografii (jednoosobową), ikonografii i mikrofilmów (jednoosobową) i fotograficzną (jednoosobową).

Głównym zadaniem, jakie postawił sobie Dział Historii Zoologii na najbliższe lata, jest zgromadzenie i opracowanie możliwie najpełniejszych materiałów do historii zoologii w Polsce w XIX w. ze szczególnym uwzględnieniem ośrodka warszawskiego. Nie wyklucza to, oczywiście, zbierania innych materiałów, zwłaszcza że napotyka się na nie stale przy sposobności studiowania tamtego okresu; traktuje się je jednak chwilowo jako materiał na przyszłe lata badań naukowych.

Skoncentrowanie planowych wysiłków na jednym okresie i w jednym ośrodku wynikało z kilku przesłanek.

Przede wszystkim wpłynęła na to lokalizacja Działu — łatwiejszy dostęp do potrzebnych materiałów i większe związanie z tematyką prac całego Instytutu Zoologicznego. Poza tym, w porównaniu z innymi ośrodkami, warszawski ośrodek naukowy w XIX w., zwłaszcza w jego pierwszej połowie, nie został dotąd opracowany źródłowo. A z wielu względów jest to okres dla tego ośrodka interesujący. Już teraz w Dziale znajduje się dość materiału dla przeprowadzenia gruntownej rewizji pewnych powierzchniowych sądów i stereotypowych ujęć.

Obecnie głównymi źródłami, na których Dział opiera pracę są:

1. Archiwum Antoniego Wagi obejmujące korespondencję i notatki z lat 1820—1890. Zawiera on poza tym obfite materiały do źródłowych monografii m.in. Konstantego Tyzenhauza (1786—1853), Gustawa Belke (1810—1873), Stanisława Batys-Gorskiego (1802—1864), Ludwika Młokosiewicza (1831—1909), Jakuba Wagi (1800—1872), Władysława Taczanowskiego (1819—1890), Konstantego Branickiego (1824—1884), Konstantego Jelskiego (1837—1896), Oktawiusza Radoszkowskiego (1820—1895) i innych.

2. Tzw. Archiwum Benedykta Dybrowskiego (1833—1930) obejmujące lata 1879—1929. Różnego pochodzenia zbiór materiałów oryginalnych oraz fotokopii i mikrofilmów zawiera również materiały do historii organizacji życia naukowego oraz korespondencję stanowiącą źródłowe przyczynki do życiorysów, m. in. Władysława Taczanowskiego, Józefa Nusbauma-Hilarowicza (1858—1917), Jana Sztolcmana (1854—1928), Władysława Polińskiego (1885—1930), Wacława Roszkowskiego (1886—1944), Alfreda Lityńskiego (1880—1945).

3. Archiwum Janusza Domaniewskiego (1891—1952) z lat 1914—1952 obejmujące przede wszystkim materiały dotyczące organizacji życia naukowego w okresie międzywojennym.

4. Drobniejsze zbiory, jak np. fragmenty dawnego archiwum Gabinetu Zoologicznego z lat 1818—1919, korespondencja Jana Sztolcmana, papiery Jana Sznabla (1838—1912), wycinki z gazet i rękopisy dotyczące historii ogrodów zoologicznych w Warszawie w wiekach XIX i XX, papiery Konstantego Janickiego (1876—1932), Jana Tura (1875—1942).

5. Fotokopie, mikrofilmy, wyciągi odręczne z archiwów polskich, m.in. Ossolineum, Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki PAN w Krakowie, oraz archiwów rosyjskich: Akademii Nauk w Leningradzie i Moskwie, Towarzystwa Geograficznego w Leningradzie, Moskiewskiego Towarzystwa Przyrodników.

6. Fotokopie, mikrofilmy i wyciągi rękopiśmienne z gazet i czasopism niespecjalistycznych XIX w. zawierające artykuły przyrodników oraz wszelkie wiadomości i rozwoju i organizacji nauk przyrodniczych w tym okresie.

7. Bibliografia obejmująca historię poszczególnych gałęzi nauk przyrodniczych, materiały do historii instytucji oraz do biografii i bibliografii przyrodników.

8. Biblioteczka podręczna złożona z dubletów Biblioteki Głównej Instytutu Zoologicznego, dzieł specjalistycznych wypożyczonych z tej biblioteki oraz zakupów specjalnych dla Działu, obejmująca obecnie ponad tysiąc tomów.

9. Zbiory ikonograficzne z portretami przyrodników polskich i obcych znajdujących się z nimi w kontakcie, fotografie gmachów, w których mieściły się instytucje przyrodnicze, fotografie zbiorów historycznych, oryginalne ryciny.

Gromadzone materiały są, mimo trudnych jeszcze warunków lokalowych (zmienia się one dopiero za cztery lata), udostępniane historykom zoologii, zoologom i wydawnictwom przyrodniczym. Ponieważ do prac naukowych nad materiałami zebranymi i zbieranymi w Dziale Historii Zoologii został już zmobilizowany ze-

spół złożony z kilku pracowników naukowych spoza Działu, według wszelkich przewidywań opracowanie historii zoologii w ośrodku warszawskim zostanie zakończone w 1968 r. — w 150 rocznicę założenia Gabinetu Zoologicznego, który w XIX w., w odróżnieniu od innych placówek naukowych warszawskich, nie miał przerw w działalności i grał poważną rolę w rozwoju zoologii systematycznej i faunistyki w Polsce.

Krystyna Kowalska

MUZEUM ŻUP KRAKOWSKICH W WIELICZCE

W marcu 1961 r. zarządzeniem ministra kultury i sztuki zostało formalnie utworzone Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce. Początki tego muzeum sięgają jednak lat 1949—1951, gdy obecny jego dyrektor Alfons Długosz rozpoczął gromadzić zachowane w kopalni wielickiej zabytki dawnej techniki górniczej, plany kopalni, materiały archiwalne itp. W 1951 r. w zabytkowych komorach otwarto pierwszą ekspozycję, a w 1954 r. została ona włączona jako oddział do Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu¹, by usamodzielnić się po dalszych 7 latach.

Obecnie jest to muzeum stojące na jednym z pierwszych miejsc w Polsce pod względem frekwencji i stanowiące jeden z najbardziej atrakcyjnych obiektów turystyki zagranicznej, o czym może choćby świadczyć rozejście się w ciągu niespełna pół roku całego 3-tysięcznego nakładu obcojęzycznych wersji bogato ilustrowanego przewodnika po zbiorach.

Muzeum obejmuje trzy zasadnicze działy: kultury materialnej, historyczny i geologiczny. Pierwszy z nich gromadzi zabytki techniki górniczej, maszyny, urządzenia, narzędzia i sprzęt górniczy, kopalniane urządzenia transportowe, a także obiekty kultowe górników. Historię techniki obejmuje częściowo także dział historyczny, gromadzący zbiory archiwalne i biblioteczne (biblioteka liczy ok. 3500 tomów), filmotekę i fototekę. Muzeum prowadzi również konserwację dawniej eksploatowanych części kopalni, które zostały mu przekazane przez Żupę Solną, oraz sprawuje nadzór konserwatorski nad jeszcze mu nie przekazanymi zabytkowymi partiami kopalni.

Muzeum podjęło już wstępne prace badawcze, rozpoczynając od szerokich kwerend archiwalnych i opracowań bibliograficznych. Przeprowadzono także badania archeologiczne na terenie Wieliczki, odsłaniając m. in. w pobliżu Szybu Daniłowicza szczątki zespołu produkcyjnego — zapewne warzelni soli — z X—XII w.

W dn. 21 XII 1962 odbyło się w muzeum wielickim pierwsze posiedzenie jego Rady Muzealnej. Dokonano na nim wyboru prezydium Rady, której przewodniczącym został prof. K. Maślankiewicz, kierujący od kilku już lat Zespołem Historii Polskiego Górnictwa Solnego Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN. Na zastępcę przewodniczącego wybrano prof. J. Poborskiego, a na sekretarza — doc. J. Bieniarzównę.

Po sprawozdaniu dyrektora muzeum z dotychczasowej jego działalności i zreferowaniu planów dalszego jego rozwoju odbyła się obszerna dyskusja. Poruszono w niej m. in. zagadnienia związane z długotrwałym przechowywaniem materiałów archiwalnych w kopalni, stwierdzając konieczność przeprowadzenia odpowiednich badań, które w szczególności powinny ustalić dopuszczalność przeniesienia tych materiałów na powierzchnię. Zwrócono też uwagę na celowość wydo-

¹ Por. w nrze 4/1957 „Kwartalnika“ sprawozdanie z sesji naukowej poświęconej historii górnictwa solnego w Polsce.